

930-051(477)“19” Дорошенко Д.

ДМИТРО ДОРОШЕНКО – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, ІСТОРИК

Костянтин КОНДРАТЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України

Окреслено головні віхи громадсько-політичної та наукової діяльності відомого українського історика першої половини ХХ ст. Дмитра Дорошенка.

Ключові слова: Д. Дорошенко, громадсько-політичний діяч, історик.

Дмитро Іванович Дорошенко походив із давнього козацько-старшинського роду на Чернігівщині, який дав Україні у ХVІІ ст. двох гетьманів – Михайла і Петра Дорошенків¹. Народився майбутній історик і громадський діяч 1882 р. у Вільні, де закінчив класичну гімназію. Продовжував освіту спочатку у Варшавському, а згодом – Петербурзькому університетах.

У 1906 р. Д. Дорошенко стає секретарем “Українського вестника” – органу української парламентської громади у І Державній Думі. Того ж року переїхав до Києва і продовжив навчання в Київському університеті, де очолив студентський рух за відкриття українських кафедр, активно працював у редакції газети “Рада”.

У 1908 р. Д. Дорошенко успішно закінчив історико-філологічний факультет Київського університету й отримав посаду викладача комерційного училища в Катеринославі. Тут він активно долучився до роботи місцевої “Просвіти”, організував гурток українознавства, обраний до вченої архівної комісії. У Катеринославі побачили світ його статті і брошури з місцевої історії, нариси про М. Грушевського, Б. Грінченка, Д. Яворницького.

З початком Першої світової війни Д. Дорошенка призначили заступником голови Товариства допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від військових дій. У 1915 р. як уповноважений Комітету південно-західного фронту Всеросійського Союзу міст виїздить до Галичини, де організовує допомогу населенню, надаючи предмети першої необхідності, відкриває дитячі притулки і школи.

Д. Дорошенко був один із фундаторів Української Центральної Ради, 4–10 березня 1917 р. – заступник голови УЦР, заступник губернського комісара Київської губернії. Наприкінці березня 1917 р. його обрали до ЦК Союзу українських автономістів-федералістів, із червня 1917 р. – член Української партії соціалістів-федералістів². У квітні–серпні 1917 р. Дорошенко працював комісаром Тимчасового уряду Галичини і Буковини (з правами генерал-губернатора), де

він доклав чимало зусиль, щоб припинити грабунок і поліпшити життя місцевого населення. Коли російська армія відступала, Дорошенко не виконав наказу командувача про вивезення або знищення матеріальних цінностей й евакуацію чоловічого населення. Згодом “Новое время” назвало його за це “мазепинцем”³.

У серпні 1917 р. Д. Дорошенко отримав пропозицію Центральної Ради сформував новий уряд (В. Винниченко подав у відставку), однак через незгоди з провідними діячами Ради відмовляється від цієї посади.

Зі встановлення гетьманату Павла Скоропадського Дмитро Дорошенко призначений спочатку помічником, а згодом міністром закордонних справ. Після приходу до влади Директорії відмовився від політичної діяльності і в квітні 1919 р. виїхав до Праги. Його обрали професором Українського Вільного Університету і Чеського Карлового університету. Тут він повністю віддався педагогічній і науковій роботі.

Підсумки науково-літературної діяльності Дорошенка за 1918–1920 рр. викликають не лише повагу, але й подив – як у такій складній ситуації він міг ще й плідно працювати. В цей час з’явилися кілька його історіографічних праць і життєписів видатних українських діячів: “П. О. Куліш. Його життя і літературно-громадська діяльність” (К., 1918), “Микола Іванович Костомаров. Його громадська і літературно-наукова діяльність” (К., 1920), “Ів. Сем. Нечуй-Левицький” (Книгар. 1918. № 8) та ін. Були опубліковані популярні праці краєзнавчого характеру: “Коротенька історія Чернігівщини” (Чернігів. 1918). “По рідному краю” (К., 1919), “Про минулі часи на Поділля” (Кам’янець-Подільський, 1919), “Угорська Україна” (Прага, 1919). У 1918 р. в “Нашому минулому” (Кн. 3) вийшли спогади Дорошенка “Галицька руїна 1914–1917”. Це були останні прижиттєві праці, видані на батьківщині⁴.

Перебуваючи на еміграції, Д. Дорошенко написав нариси про В. Липинського (1925 р.), а також узагальнювальну працю “Огляд української історіографії” (1929 р.). Тоді ж у Львові вийшла надзвичайно цікава книжка Д. Дорошенка - вченого і громадського діяча: “Мої спомини про недавнє-минуле” (част. 1–4, 1922–1923 рр.).

Безумовно, для цих спогадів, як і взагалі мемуарного жанру, властива певна суб’єктивність. Сам автор з цього приводу зазначив, що сучасникові та свідку важко зберегти потрібну об’єктивність чи безсторонність, однак суб’єктивність зовсім не применшує виняткового значення його спогадів саме як безпосереднього свідка й активного учасника процесів, що відбувалися в Україні в часи революції.

У 1926 р. Д. Дорошенко переїхав до Берліна й очолив новостворений завдяки П. Скоропадському, Український Науковий Інститут. Тут він читав курс історії України, вітчизняної історіографії і літератури.

В цей період життя вчений активно пропагував українознавство у світі, працюючи у різних іншомовних енциклопедіях і часописах, публікуючи статті майже у всіх провідних тогочасних журналах.

Серед досліджень вченого особливо помітна монографія про гетьмана України Петра Дорошенка. Опрацьована вона на основі майже невідомих джерел з приватних польських архівів, що пропали в роки Другої світової війни. Історик ретельно вивчив, дослідив і з'ясував усю національно-державницьку політику гетьмана, який у надзвичайно складних умовах намагався розбудувати українську державу.

Дуже важливою працею вченого є двотомна “Історія України 1917–1923 років”, що вийшла друком в Ужгороді (1930–1932). Це, власне, перша й, навіть, на сьогодні одна з найцінніших узагальнювальних праць, у якій аналітично, на широкому фактичному матеріалі розглядалася українська революція початку ХХ ст.

У 1931 р. через приватні причини Д. Дорошенко повернувся до Праги, де продовжив педагогічну і наукову діяльність. У 1936 р. він публікував оригінальну розвідку “Із історії козаччини початків ХVII ст.”, де головну увагу звернув на помітну постать в українській історії - гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

У Празі Д. Дорошенко пережив складні роки війни, а після її завершення перебрався до американської окупаційної зони - в Мюнхен. Тут він продовжив працю як професор УВУ і Православної богословської академії. У 1945 р., зі створення в Авгсбурзі Української Вільної Академії Наук, був обраний її першим президентом.

У 1947 р. Д. Дорошенко прийняв запрошення Вінніпезької колегії св. Андрія і виїхав до Канади, де кілька років викладав історію України. Помер видатний історик 19 березня 1951 р. в Мюнхені.

Наукову спадщину і внесок Д. Дорошенка у світове українознавство годі переоцінити. Учений залишив науці понад тисячу різноманітних праць з історії України, української історіографії, історії культури, церкви, релігії⁵. Їх цінність підкреслюють численні перевидання. Справжнім тріумфом української історіографії стало повернення Дорошенкової спадщини в незалежну Україну, особливо капітальної синтетичної праці “Нарис історії України” у двох томах, перевиданої в Києві в 1991 р.

Як відомо, першу наукову синтезу історичного розвитку українського народу, що стала одною з могутніх підвалин національно-державного відродження України в ХХ ст., здійснив М. С. Грушевський у монументальній праці – “Історія України-Руси”. Але велика будова Грушевського не була й не могла бути тоді завершена. Властиво, її доведено було лише до кінця ХVIII ст., до ліквідації Козацько-Гетьманської держави. Далі залишилося дике поле “пропашого часу” (за висловом М. Драгоманова). Це поле треба було перейти, та, навіть, Грушевський, ні його покоління зробити цього не могли. Бо історію творять генерації і кожна з них має, може й мусить виконати лише свої завдання⁶.

Створення нової синтези історії українського народу на його споконвіку власній землі, від початків історичного буття й до сучасності, припало на долю

наступного покоління українських історіографів, покоління 1920-х рр. І довелося це робити українським історикам на еміграції, а честь першої й дуже вдалої спроби такої синтези належить саме Д. Дорошенку. Його “Нариси історії України” написані з чітких державницьких позицій. Для нього історія України не закінчувалася на Гетьманщині XVIII ст., в українській історії XIX–XX ст. він бачив не лише потік національно-культурного розвитку, а широку й повноводну течію економічного, політичного і культурного життя великої країни та її великого народу. Давня схема української історії наповнювалася новим і багатим змістом; під пером великого історика з’явився нарис історії України від найдавніших часів до кінця XIX ст., втілений у бездоганну наукову форму. Важливо, що Д. Дорошенко хронологічно доповнив свою головну працю, опублікувавши “Історію України 1917–1923 років”, яка разом з “Нарисами історії України” складає єдине ціле.

До написання узагальнювальної праці Д. Дорошенко приступив у зрілому віці, маючи за плечима багатолітні дослідження історії України. Систематизуючи матеріал, вчений виробив чітку схему, поділивши перший і другий томи на 15 розділів кожний, подавши до них детальний план, а в кінці - список використаних джерел і літератури. Важливим елементом нарисів є відомості про розвиток української історичної думки й наукових досліджень з кінця XVIII ст. й до 20-х років XX ст. У цьому сенсі викликає зацікавлення його інтерпретація розвитку історичної думки і наукових досліджень в Україні як частини національно-культурного руху: інтерес до історії вчений пов’язував з інстинктом самозбереження нації, вбачаючи в цьому загальну закономірність суспільного життя⁷.

Перший том праці розпочинається описом доісторичного минулого української землі і закінчується козацько-селянськими повстаннями 20–30-х років XVII ст. Тут яскраво показано період існування українських племен, висвітлено їх розселення, заняття, звичаї, вірування, відносини з сусідами.

Змістовно й динамічно написано розділ про Київську Русь, її політичний і суспільний устрій, економічні відносини, культуру. Багато уваги автор звернув на висвітлення історії Галицько-Волинської держави, детально охарактеризував внутрішню і зовнішню політику князів Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Галицького, розкрив причини тимчасової втрати українцями власної державности.

Значний документальний матеріал і спеціальну історичну літературу залучив Дорошенко до написання подальших розділів своєї праці. Досить повно і правдиво він відтворив картину соціально-економічного й суспільно-політичного життя українців у складі Великого Литовського князівства, а після укладення Люблінської унії – Речі Посполитої.

Д. Дорошенко поділив погляди М. Грушевського на умови й обставини формування українського козацтва як боротьбу осілого хліборобського народу з кочовим розбійницьким населенням степу. Але при цьому він зазначив, що

“хоч козаччина має певні аналогії до різних явищ українського життя попередніх століть, її не можна безпосередньо від них виводити. Як окрема суспільна верства, зі своїм окремим устроєм, звичаями, організацією, козаччина почала формуватися лише у XVI столітті й остаточно приймає певні вироблені форми лише на порозі XVI та XVII ст.”⁸. Історик дійшов висновку, що козаччина є не тільки найблискупішим, найефективнішим виявом української історії, вона ще й є добою найбільшого напруження сил українського народу і його державної, соціальної і культурної творчості, коли яскраво відкрились найкращі – ясні й найгірші – темні властивості української національної вдачі. В козаччині український народ виділив з-поміж себе найкращий, найактивніший елемент, утворив національну аристократію. Козацтво, яке помалу вибивається на становище провідної національної верстви, заступаючи місце панів і шляхти, поширює свій вплив на весь простір української території, скрізь здобуваючи собі симпатії соціальних низів: селян, незадоволених збільшення польським урядом панщизняних тягарів; міщанства, яке з запровадженням Магдебурзького права дуже часто втрачало своє значення у власному місті на користь нового, зайшого елемента. А українська шляхта й духовенство бачили в козаках союзників у боротьбі за православну віру.

Жорстокий натиск католицизму й викликана ним релігійна боротьба змусили українське суспільство організуватися для самооборони і братися за впровадження в себе школи й просвіти на західноєвропейський кшталт. Вплив цієї просвіти поширюється на всю українську етнографічну територію, об'єднану тепер під однією державою – Річчю Посполитою. І саме між цією державою та її українським населенням, – підкреслює Д. Дорошенко, – і вибухає в першій половині XVII ст. гострий конфлікт на ґрунті соціально-економічному й політичному, але дуже скоро набирає характеру всенародного руху, об'єднує всі верстви українського народу і перетворюється на справжню національну революцію⁹.

У другому томі “Нарисів...” Д. Дорошенко скрупульозно аналізував комплекс причин, які зумовили цей могутній народний вибух, показав джерела формування і соціальний склад повстанського табору, описав визвольні битви, оцінив зміст укладених договорів.

Високо оцінюючи особу Б. Хмельницького, історик зазначив, що як би критично не ставилася до гетьмана новітня історіографія, скільки б недоліків і помилок не знаходила в його діяльності, не можна заперечити факту, що саме він зв'язав перервану ще в середніх віках нитку української державности і створена ним Українська козацька держава знову впровадила український народ в сім'ю самостійних народів із своїм власним національним життям.

Наступний розділ тому присвячений історії України періоду “Руїни”. Це був надзвичайно складний за своїм характером та змістом подій час, коли руйнувалися старі суспільні відносини та виростали соціальні сили, укладалися неоднозначні державні угоди. Тоді на політичному горизонті з'явилася ціла низка

історичних осіб, яких в роки Визвольної війни заступала постать великого гетьмана. Вчений дав їм всебічну характеристику, і одночасно навів великий документальний матеріал, який свідчить про планомірний наступ російського царизму на національні і соціально-економічні права українського населення Лівобережної України.

Особливу увагу Д. Дорошенко звернув на гетьманування І. Мазепи, зокрема на так звану його “зраду” московського царя і перехід на бік шведів. Вчений дотримувався думки, що “це справа зовсім не була індивідуальним вчинком гетьмана Мазепи: це був рух цілої старшинської верстви, який тільки виніс наверх самого гетьмана, як головного представника цієї верстви й як голову української держави. Цей рух опирався на певну історичну традицію і в очах його учасників представлявся логічним і необхідним виходом серед тих обставин, які утворилися в часи війни між Швецією й Москвою”¹⁰.

Історик нагадав, що ще Б. Хмельницький намагався опертися на допомогу Швеції в боротьбі проти Польщі й уклав зі шведським королем військовий союз, попри те, що такі дії аж ніяк не узгоджувалися з політикою Москви. Швеція, як держава, що не межувала безпосередньо з Україною і не мала з нею жодних спірних питань, була найзручнішим союзником, що його в той час могла собі знайти Україна. З занепадом самостійності України по смерті Хмельницького та з переходом її на становище васала Москви шведсько-українські відносини перервалися. Тепер, на початку XVIII ст. Швеція виступає на політичному обрії України в критичному моменті, коли перед Україною знов постає грізне питання: бути чи не бути? Обставини склалися так, що перемога Петра I привела б до остаточного скасування автономії України, як це вже показала практика перших років Північної війни. Цар зовсім не збирався боронити Україну від шведів і поляків, він визискував її сили для своїх цілей і готовий був пожертвувати нею для захисту власних інтересів, котрі лежали для нього на берегах Балтійського моря, а не на середньому Дніпрі. В такій критичній ситуації, маючи на меті врятувати Україну, представники старшинської верстви на чолі з гетьманом Мазепою вирішили залишити Москву і перейти на бік її противника – Швеції.

У наступних розділах книги Д. Дорошенко висвітлив політику російського уряду проти Гетьманщини після полтавської катастрофи, яка врешті-решт завершилася скасуванням української автономії. Побіжно автор торкається історії Слобожанщини, Запорізької Січі, правобережних українських земель, що перебували під владою Польщі.

Ідея державництва у Д. Дорошенка, на відміну від В. Липинського, була поміркована; він зберіг виразно об’єктивний, зважений тон; історик, підкреслюючи, слідом за В. Липинським, вагу і значення української шляхти для розбудови держави Б. Хмельницького, не забув зауважити й ті риси української шляхетсько-старшинської верстви, які вели до занепаду української державности наприкінці XVIII ст.

Особливий інтерес викликають розділи XIII–XV, у яких мова йде про український національно-визвольний рух XIX – початку XX ст., його сильні і слабкі риси. Попри всі негаразди, переслідування та утиски властей, українське життя в підавстрійській і підросійській Україні почало розвиватися дедалі інтенсивніше, і XX ст. знову відкрило перспективу побудови незалежної держави. Таким оптимістичним міркуванням закінчив свою працю видатний учений.

У книжці “З історії української політичної думки за часів світової війни” та у своїх споминах Д. Дорошенко відтворив для нащадків широку панораму подій суспільно-політичного і культурного життя України впродовж двох перших десятиліть XX століття, свідком і активним учасником яких йому довелося бути¹¹.

Дмитро Дорошенко належав до істориків-державників консервативного напрямку. Більшість його наукових досліджень можна кваліфікувати як праці нового методологічного підходу до висвітлення минулого України, як роботи оригінального наукового синтезу.

DMYTRO DOROSHENKO AS PUBLIC POLITICAL LEADER AND HISTORIAN

Kostiantyn KONDRATIUK

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Contemporary History of Ukraine

The article covers main features of public, political and scientific activity of famous Ukrainian Historian of the first half of XX century Dmytro Doroshenko

Key words: Doroshenko, public and political leader, historian.

¹ Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К., 2002. – С. 139.

² Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 2. – С. 455.

³ Уляновський В. І. Між історією і політикою: Д. Дорошенко / В. І. Уляновський // Рідна школа. – 1993. – № 1. – С. 25.

⁴ Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 544.

⁵ Бібліографія праць проф. Д. Дорошенко за 1899–1942 рр. – Прага, 1942.

⁶ Див.: Оглоблин О. Передмова // Дорошенко Д. Нарис історії України / О. Оглоблин. – Т. 1. – К., 1991.

⁷ Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 6.

⁸ Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко – Т. 1. – С. 151.

⁹ Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 1. – С. 228–229.

¹⁰ Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 2. – С. 144.

¹¹ Народжені Україною. Меморіальний альманах у двох томах. – К., 2002. – Т. 1. – С. 568.